

14. Дозорцев П. Н. Возможна ли об'єктивная религиоведческая экспертиза? // Религия и право. – 1998. – № 3. – С. 26.
15. Пчелинцев А. В. Государственная религиоведческая экспертиза в системе правовых гарантий свободы совести и вероисповедания // Религия и право. – 2009. – № 3.
16. Куприянов Ф. А. Судебно-религиоведческая и иные религиоведческие экспертизы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Див.: www.religion.sova-center.ru
17. Дворкин А. Л. Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического наблюдения. – Нижний Новгород, 2000. – С. 599-632.
18. Куприянов Ф. А. Судебно-религиоведческая и иные религиоведческие экспертизы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Див.: www.religion.sova-center.ru

Рязанов М. Ю., ОНЮА

СЛОВ'ЯНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Данная статья раскрывает зачатки украинской политической мысли как неотъемлемой составляющей национального интеллектуального достояния. Рассматриваются предпосылки развития общественно-политических идей, сформулированных выдающимися учеными, этапы развития государственности на украинской земле. Анализируется вклад в развитие демократических идей становления и функционирования восточнославянских государств Б. Хмельницкого, М. Костомарова, М. Драгоманова и других выдающихся деятелей.

This article reveals seeds of Ukrainian political thought as an integral part of the national intellectual treasure. Considered prerequisites for the development of social-political ideas formulated by prominent scientists, stages of development of Ukrainian statehood. Analyze the contribution to development of democratic ideas of formation and operation of East Slavic states by B. Khmelnytskyi, M. Kostomarov, M. Dragomanov and other prominent figures.

Еволюція політичних ідей слов'янських держав розвивалися в гущі загальнонародських знань щодо форм і функцій політики і влади, політичних інститутів, політичної ідеології й культури, політичної стратегії і тактики, інших політичних явищ і ціннос-

тей. Об'єктивно особливий взаємозв'язок поєднує українських мислителів з російськими, білоруськими, також з польськими, австрійськими та іншими мислителями сусідніх націй і народів.

Зародження і розвиток української політичної думки є невід'ємною частиною національної інтелектуальної скарбниці. З'ясування передумов цього феномена, аналіз провідних ідей у період з X до початку XX ст., має велике значення для з'ясування поступу національної духовної культури, процесу формування сучасних державотворчих орієнтацій.

Довгий шлях стихійного та організованого розвитку, велика кількість факторів, які впливали на становлення державності, породжувало різні теорії походження та розвитку державності у слов'ян [1, 78].

Перші спроби знайти вирішення цієї проблеми були здійснені ще середньовічними хроністами, які штучно пов'язували ранню історію Русі з відомими їм народами східної Європи – скіфами, кельтами, сарматами, аланами.

На цьому ґрунті зростала концепція норманізму, яку розвивали та поширювали німецькі історики, члени Петербурзької Академії наук Г. Байер та Г. Міллер (середині XVIII ст.). Ці вчені висунули тезу щодо скандинавського походження Давньоруської держави. В протилежність цій теорії, що абсолютизувала «варязький фактор», принижували державотворчу здатність. М. Ломоносов протиставив «державницький патріотизм» слов'ян, що був своєрідним виявом зростаючої національної самосвідомості [2, 278].

Спробою кардинально змінити напрям пошуку стала хозарська гіпотеза, яка виводила коріння східнослов'янських держав з Хозарського каганату. Її автор Пріцак О. Й., запропонував взагалі відмовитися від концепції слов'янського походження Русі. На його думку, поляни були не слов'янами, а різновидом хозар [3]. Однак ця версія не витримувала критичної перевірки сучасними дослідниками.

Не зважаючи на велику кількість різнопланових теорій, було зроблено висновок щодо виникнення Київської Русі на слов'янському ґрунті задовго до XI ст., зі своєю історією, та незалежним соціально-економічним та культурним розвитком слов'янського суспільства.

Київське князівство, за етапів свого розвитку набуло демократичних рис і властивостей політичного осередку східних слов'ян в загалі та Руської (Київської) держави зокрема.

На рубежі XII – XIII ст. естафету національного державотворення прийняла Галицько-Волинська земля, але в середині XIV ст., перетворилася на поневолену провінцію то Польщі, то Угорщини, то Австрії. Новий етап державного будівництва започаткувало у XVI ст. козацтво, яке згодом стала політичним осередком боротьби за національно – державницьку ідею, реалізовану Б. Хмельницьким у формі Гетьманщини [4, 216].

Українська думка еволюціонувала у руслі богословської думки, конкретніше – як ідеологія православ'я.

Джерелом світорозуміння духовних мислителів Київської Русі були Старий та Новий Заповіти, тексти політико-правових документів – договорів Русі з Візантією X ст., «Руська правда». Вони закріплювали політичні принципи панування сили в державі, станового поділу людей, недоторканності приватної власності, божественного чи напівбожественного походження влади князя тощо [5, 64].

Незаперечним свідченням волевиявлення та демократичного політичного устрою стала поява в XVI ст. козацтва (вільних людей), яке вважало себе рівним як у політичних, так і в економічних правах, вирішувало всі питання, втілюючи у своє буття політичну демократію.

У XIV ст. значний вплив на українську думку справила офіційна доктрина Константинопольської церкви, автором якої був візантійський церковний діяч Григорій Палама. Його ідеї – оспівували зверхність божественної влади над світською, церкви над державою, неприпустимість втручання князів і королів у церковні справи [6, 56].

У цей час на захист православ'я виступили князь Кирило Острозький, політичні й церковні діячі. Одним з найяскравіших представників цього напрямку був Іван Вишенський. Він обстоював суспільство як засновану на принципах первісного християнства соборну громаду, закликав до боротьби з тиранією, пропагував природну рівність людей, колективізм, виступав за усупільнення майна, призначення влади в утвердженні законності й справедливості [7, 10].

Слід нагадати, що слов'янський народ виявився сприйнятливим до демократичних традицій державності, звичаєвого права предків, ототожнюючи його з правдою; до народовладдя у формі віча; до свободолюбства. Державність знаходила свій вияв у принципі виборності владних органів (десятські, сотські, тисяцькі, старости, земельні суди тощо), децентралізації політичної влади, автоно-

мізації, федералізації і навіть конфедералізації окремих громад і регіонів; поєднанні монархічних і аристократичних форм правління тощо [8, 198].

Руські князі реалізували в політичній практиці, «найліпшу» ідею Полібія – поєднання елементів царства (княжа влада), аристократії (боярська влада) та демократії (віче).

Традиції такого державотворення передавалися з покоління на покоління, залягали в політичній самосвідомості мас, свідченням чого була військово-старшинська система козацтва, що мала всі ознаки державного управління, у якій простежувалася «полібіївська» форма владування [9, 264].

Водночас у козакому самоврядуванні майже за два століття до появи концепції Монтеск'є помітні були й елементи розвинутої демократії та класичного розподілу влади: законодавчої (загальне зібрання або військова рада), виконавчої (кошовий отаман або гетьман, січова або генеральна старшина) та судової (військовий або генеральний суддя).

Проблеми держави і права того часу рідко потрапляли в поле зору правителів, внаслідок чого національна державницька ідея визрівала стихійно – від боротьби еліти за власні привілеї, «суверенітет» і велич особистої булави до гасел автономії або «незалежності» України обов'язково під чийось протекторатом.

Б. Хмельницький першим почав усвідомлювати необхідність свободи українства з орієнтацією спочатку на створення козацької територіально-політичної автономії у складі Речі Посполитої, а згодом – на політичну самовизначеність України у межах Давньоруської держави на чолі з єдиновладним, самодержавним гетьманом-монархом. Та наступні поразки змусили вождя першої української національно-визвольної революції повернутися до ідеї автономії, але вже під протекторатом Росії.

Власне політична думка цього періоду дещо збагатила арсенал українського уявного конституціоналізму, започаткованого першими офіційними документами конституційного характеру – Зборівським договором 1969 р. та Білоцерківським 1651 р. Своєрідним явищем у національній політичній думці були Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорозького 1710 р., які нині часто іменуються «Конституцією Пилипа Орлика» [10, 158]. Було здійснено спробу узагальнити суспільно-політичний устрій козащини на основі державницьких традицій пращурів українства, досягнень західноєвропейської політико-правової науки.

Політичній думці українського національного відродження передували вчення визначних вітчизняних мислителів: Якова Ковельського, Григорія Сковороди, Семена Десницького, Івана Котляревського, що започаткували українську і російську юриспруденцію, палких прихильників природних прав людини [11, 64].

Також, серед видатних творів доби українського відродження, слід згадати про «Історію русів». Це твір, який не без підстав називали Декларацією прав української нації. На думку автора, створивши власну Київську державу, український народ згодом втратив державну самостійність, об'єднавшись на добровільних засадах з рівними Україні Польщею та Литвою у федеративній Речі Посполитій. І лише не чемне ставлення польських королів до прав і вольностей українців, переслідування православної віри, підняло повстання. Це переконливо доводить політичний трактат виходячи з платформи рівності народів, гостро виступає проти національної зверхності. В «Історії русів» засуджується багатство, набуте за рахунок власного народу, зрадництво української шляхти [12, 202].

Вагомий внесок до вітчизняного конституціоналізму, теорії прав людини і громадянина, політичної думки загалом зробило Кирило-Мефодіївське товариство. У «Книзі буття українського народу» обґрунтовувалися політичні ідеї справедливості, свободи, рівності, братерства, слов'янського союзу українців, росіян, болгар, поляків, словаків, сербів, чехів, деяких інших народів за провідної ролі України; скасування кріпацтва, станового поділу суспільства, ліквідації національної нерівності тощо. Результатом діяльності товариства стала розробка декількох варіантів проектів конституції Слов'янських Сполучених Штатів.

Лідерами більш поміркованого політичного крила товариства були М. Костомаров, В. Білозерський, П. Куліш. Вони сповідували реформізм, християнську смиренність, мирну пропаганду ідей товариства. Згодом П. Куліш неодноразово змінював свої політичні погляди, доводив нездатність українства до власного державотворення, розглядав козаччину і гайдамаччину як силу, позбавлену державницьких ідеалів, але все це було пронизане мрією про «перетворення українців з нації етнографічної на націю політичну».

Серед активних політичних діячів, фундатора української політології, можна виділити – Миколу Костомарова (1817 – 1885). Перебуваючи на позиціях самостійності та безкласовості української нації, окремішності української політичної історії, демократичного руху українського народу, М. Костомаров створив

власну політичну теорію. Ідеал М. Костомарова – федеративна демократична слов'янська республіка, де «не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, її превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у сербів, ні у болгар». Як провідник «теорії народного елементу» в політичному процесі М. Костомаров ідеалізував «український дух», «українську раціональну демократію», «братерське співжиття рівних слов'янських народів» [13, 56]. Особливий акцент робив він на федеративному устрої слов'янської держави.

Проблемами незалежності й національного відродження України, скасуванням кріпацтва були стурбовані більшість українських громадсько-політичних діячів. Перша така громада виникла в Петербурзі, у 1859 р. в Києві і майже водночас громади у Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі тощо [14, 87].

Провідним ідеологом київської Старої громади був фундатор української політології, основоположник вітчизняного конституціоналізму Михайло Драгоманов.

М. Драгоманов критично ставився до унітарних державних структур, республіканського централізму, крайнощів націоналізму, які, на його погляд, спонукали до примусу особистості, насильництва над людиною, обмеження її свобод. Громадянське суспільство загалом, за М. Драгомановим, еволюціонує від первісного роду і племені завдяки розуму, сім'ї, матеріальному виробництву, класовій боротьбі, природним шляхом досягаючи політичної форми общини. Держава нав'язується людській громаді згори як зовнішнє, штучне, неприродне утворення, а її різновиди зумовлені географічними факторами. Унітарна, суворо централізована держава – це втілення деспотизму, диктатури небагатьох, а організація – федерація базується на громадянському самоврядуванні, місцевому самоуправлінні, гарантіях природних прав і свобод людини, суворому обмеженні центрального владування. Найкраща форма політичного життя асоціації гармонійно розвинутих особистостей в Україні – «громадівський соціалізм», «громадівська праця» [15, 178]. Головна ідея конституційного проекту М. Драгоманова – перетворення Російської імперії на децентралізовану федерацію, де українці створюють громаду «Вільна спілка», мета якої – політичне, економічне і культурне звільнення не лише українського народу, а й «іншоплеменних колоній», які мешкають серед нього, шляхом поєднання інтересів різних національностей [16, 95].

Ідею повної автономії України у складі Росії захищав Максим Ковалевський. У роботах «Нариси з історії політичних закладів у Росії», «Походження сучасної демократії», «Від прямого народоправства до представницького та від патріархальної монархії до парламентаризму» він висунув низку блискучих конституційних ідей, заснованих на концепціях прогресу, соборності, взаємодопомоги, колективізму, на розумінні держави як втілення солідарності, демократизації суспільства.

Отже, напередодні національно визвольних змагань (1917 – 1920 рр.) в українській політичній думці з'явилася тенденція до обґрунтування необхідності досягнення української національної незалежності і повної державної самостійності. Також, набула розвитку та залишилась актуальною ідея політичної автономії України у складі Росії, побудованої на новітніх конституційних засадах. Слід зауважити, що була досить розвинута ідея, слов'янського союзу українців, росіян, болгар, поляків, словаків, сербів, чехів, деяких інших народів у виді федеративної слов'янської республіки.

Література:

1. Бойко О. Д. Історія України (Посібник). – К.: Академія, 2002. – 212 с.
2. Політологія: підручник / Ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – К.: ВЦ «Академія», 2003. – 528 с.
3. Прицак О. Й. Відкіль єсть пішла Руськая земля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrhist.at.ua/publ/11-1-0-658>
4. Дорошенко Д. Нарис історії України. У 2х т. – К., 1991. – Т. 1. – 345 с.
5. Калачов Н. Полное объяснение Русской Правды. – Спб.: Ландау, 1880. – 298 с.
6. Теплицкий Ю. М. Этногенез славянства и становление государственности Руси в контексте взаимоотношений «Запад-Восток». – Луганск, 2004. – Т. 1. – 230 с.
7. Федоренко Т. М. Вплив християнства на формування правової системи київської русі з кінця X по 40і роки XIII ст. – автореф. ... канд. юрид. наук. – К., 2001. – 18 с.
8. Мироненко О. М. Права і свободи людини у доробку українських мислителів XIX – початку XX століття. – К.: Академія. – 1995. – 310 с.
9. История государства и права славянских народов: учеб. Пособие / Авт. И. Н. Кузнецов. – Минск: Новое знание, 2007. – 587 с.
10. Мироненко О. М. Історія Конституції України. – К., 1997. – 287 с.
11. Замалеев А. Д., Зоц В. А. Отечественные мыслители позднего средневековья: конец XIV – первая треть XIX в. – К., 1990. – 156 с.

12. История Русовъ или малой Россіи /под ред. О. М. Бодянского. – М., 1846. – 320 с.
13. Костомаров Н. Две русские народности // Основа. – СПб. – 1861. – № 3. – С. 33-80.
14. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні ідеї на Україні. – К., 1991. – 249 с.
15. Драгоманов М. П. Вибране / Упоряд. та авт. іст. -біогр. нарису Р. С. Мішук. – К.: Либідь, 1991. – 688 с.
16. Скакун О. Ф. Драгоманов как политический мыслитель. – Харьков: Эспада, 1993. – 156 с.

Журавель М. В., ОНЮА

МАТЕРІАЛЬНО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ВЛАДИ ГЕТЬМАНА В ГЕТЬМАНЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII СТ.

В данной статье автор раскрывает материально-организационные основы власти гетмана в Гетманщине во второй половине XVII-XVIII вв. Особенное внимание автор уделяет финансовому обеспечению гетьманов, ведению гетьманами хозяйственной деятельности, обеспечению личной охраны гетьманов и функционированию почета гетьманов.

In this Article an author reveals material and organizational support of hetman's power in the Hetmanate in the second half of XVII-XVIII centuries. The author pays special attention to financial provision of hetmans, conduction of economic activity, guarantee of their bodyguard and activities of hetman worship.

В період побудови ефективної системи влади і управління та ефективного функціонування вищих державних органів зростає інтерес до утворення та розвитку національної держави українського народу другої половини XVII – XVIII ст. Як і в ті часи, так і зараз Україна зіткнулася з проблемою перерозподілу державної влади з метою впровадження нової ефективнішої її організації. Тому слід скористатись історичним досвідом державного будівництва.

Інститут гетьмана залишається мало дослідженим вітчизняною правовою наукою. До питання гетьманської влади звертались Л. О. Окіншевич, А. Й. Пашук, М. Є. Слабченко, А. П. Ткач. Останнім часом над даною проблемою працювали Л. О. Зайцев,